

קין והבל - הרצח הראשון

וַיֹּאמֶר קִין אֶל הֶבֶל אָחִיו וַיְהִי בְהִיּוֹתָם בְּשֶׂדָה וַיִּקַּם קִין אֶל הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ: (בראשית ד ח).¹

וַיֹּאמֶר ה' אֶל קִין אֵי הֶבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי הֲשֹׁמֵר אָחִי אֲנִכִּי: וַיֹּאמֶר מָה עָשִׂיתָ קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן הָאֲדָמָה: וְעַתָּה אָרוּר אַתָּה מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת פִּיהָ לְקַחַת אֶת דְּמֵי אָחִיךָ מִיָּדְךָ: כִּי תַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה לֹא תֹסֵף תֵּת לָךְ נֶעַ וְנָד תִּהְיֶה בְּאָרְץ: (שם פסוקים ט-יב).²

רמב"ן בראשית פרק ד פסוק ח

וטעם ויאמר קין אל הבל אחיו - שנכנס עמו בדברי ריב ומצה להתגולל עליו ולהרגו, לשון רש"י.³ ורבי אברהם אמר: כי הקרוב אליו, שאמר לו כל התוכחות שהוכיחו השם.⁴ ועל דעתי, שהוא דבק עם ויהי בהיותם בשדה, כי אמר לו נצא השדה והרג אותו שם בסתר. ויתכן שנתכוון בהריגתו שיבנה העולם ממנו, כי חשב שלא יהיה לאביו זרע אחר עוד, גם פחד שלא יהיה עיקר בנינו של עולם מאחיו שנתקבלה מנחתו.⁵

מדרש תנחומא פרשת בראשית סימן ט⁶

... כיון שהרגו אמר: אברח מפני אבי ואמי שאין מבקשין אותן אלא ממני, שאין אחד בעולם אלא אני והוא. מיד נגלה עליו הקב"ה, א"ל: מפני אבותיך אתה יכול לברוח, מפני אין אתה יכול לברוח, שנאמר: "אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו" (ירמיהו כג כד).⁷

בראשית רבה פרשה כב סימן ט

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל קִין אֵי הֶבֶל אָחִיךָ" (בראשית ד ט) - משל לאחד שנכנס לגינה וליקט תותין ואכל, והיה בעל הגינה רץ אחריו. א"ל: מה בידך? א"ל: אין בידי כלום. א"ל: והרי ידיך מלוכלכות. כך אמר לו קין להקב"ה: השומר אחי אנכי? אמר לו הקב"ה: הא רשע, "קול דמי אחיך צועקים". משל לאחד שנכנס למרעה וחטף גדי אחד והפשילו

¹ שני חלקי הפסוק קשים ודורשים הסבר. בחצי הראשון: "וַיֹּאמֶר קִין אֶל הֶבֶל אָחִיו" יש קושי תחבירי-ענייני: מה אמר קין אל הבל? קיצר המקרא ולא פירש והפסוק כאילו קטוע. החצי השני מעורר את הקושי המוסרי-אנושי, איך וכיצד אירע הרצח הראשון בהיסטוריה האנושית (עפ"י התנ"ך)? מדוע זה בכלל עולה בדעתו של בן אנוש להשמיד את זולתו? ואיפה הקב"ה שבצלמו ובדמותו נבראו הן הרוצח והן הנרצח? מה חלקו כביכול בעניין?

² המעשה של קין לא נשאר בלי תגובת הקב"ה. רצח בין בני אדם לא יכול להישאר רק "בין אדם לחברו" או "בין אדם לחברה", יש גם הצד של "בין אדם למקום", מה גם שעדיין אין חברה אנושית מתוקנת שיכולה לקחת על עצמה את תפקיד השוטרוֹשופטֹומחנך. מה באמת תגובת הקב"ה לרצח? לכאורה, המקרא ברור בעניין. אין (עדיין) עונש מוות לרוצח. קין אינו נהרג. אבל הוא מקולל ומורחק מהאדמה שבגין הריב עליה הרג את הבל (לפחות עפ"י המדרש). הוא יוצא עם אות קין וסופו שאחד מצאצאיו, למך, הורג אותו גם אם בשוגג (שוב עפ"י המדרש). מה ניתן להוסיף על פסוקי המקרא בנושא זה?

³ ורש"י מוסיף ואומר: "ויש בזה מדרשי אגדה אך זה ישובו של מקרא". אנחנו דווקא נלך בדרכי המדרש.

⁴ הכוונה לפסוק הקודם, דברי הקב"ה לקין אחרי שלא שעה למנחתו ונפלו פניו: "הֲלוֹא אִסְתִּיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תִּיטֵב לַפֶּתַח חֲטָאת רִבְעָ וְאֵלֶיךָ תִּשְׁוֹקְתוּ וְאַתָּה תִּמְשַׁלְבֵנִי". מדוע מספר קין להבל דברים אלה שאמר לו הקב"ה, בפרט שעפ"י רוב הפרשנים מדובר ביצר הרע, כפי שמפרש רש"י (עפ"י המדרש) ורוב הפרשנים בעקבותיו? ראה פירוש אבן עזרא לפסוק זה שמציע אפשרות אחרת שמדובר בקשר בין האחים ותשוקתו של הבל אל קין ומשילותו של קין על הבל, ואז אלו "דברים" אחרים לגמרי. אבל למסקנה, גם אבן עזרא מסכים שמדובר בחטאת וביצר לב האדם וכפי שהוא אומר כאן "בתוכחות".

⁵ שלושה פרשני מקרא נכבדים אלה מתעכבים על החצי הראשון של הפסוק ומניחים שאם נבין איזה דיבור היה שם בין האחים, נוכל אולי להבין את פשר מעשה הרצח. אולי פתרון החצי הראשון של הפסוק יסייע בהבנת החצי השני. אך דא עקא, שכל שלוש הפרשנויות האלה, של רש"י, אבן עזרא ורמב"ן, מתאימים לעולם שיש בו כבר רצח ועם כל הצער והכאב הוא תופעה קיימת בהתנהגות המין האנושי וצריך רק להבין מה גרם לרצח מסוים (מוצדק או לא מוצדק). אבל כאן מדובר ברצח הראשון! מנין בכלל לקח קין את הרעיון ומה תגובת בורא עולם?

⁶ שני המדרשים העיקריים בהם נתמקד הם מדרש תנחומא (הרגיל, הנדפס) ומדרש בראשית רבה פרשה כב סימן ט המובא בהמשך. שאר המדרשים: המדרש הגדול, אגדת בראשית, ילקוט ילמדנו, לקח טוב, ילקוט שמעוני וכו' מבוססים על שני מדרשים אלה. לא נביא את המימרות השונות של הדרשנים בשני מדרשים אלה בסדר הנדפס בספרים שבידינו (שהוא סדר שערך מי שערך), אלא בסדר העניינים כפי שנראה לנו.

⁷ השווה מדרש זה עם המדרש הבא ממסכת אבות דרבי נתן נוסח ב פרק מה: "שלושה חשבו מחשבה רעה וגילה הקב"ה מחשבתם לכל באי עולם. קין ועשו ואבשלום. קין חשב בלבו ואמר: אני הורג את אחי ואירש את העולם, שנאמר: ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגו (בראשית ד ח). וגילה המקום מחשבתו לכל באי עולם, שנאמר: ועתה ארוּר אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה". קין חושב שמעשה הרצח יכול לעבור "בשקט" והוא יירש את העולם, אך לאחר המעשה הוא מנסה לברוח ולהסתתר. ממי הוא מסתתר? מאביו ואמו. יש כאן התייחסות "לשאר האנושות", לאפשרות שבני האדם יתבעו את דינו של הבל. אבל עם זה קין כבר יסתדר. נברח ונתחבא (העולם מספיק גדול) ויום אחד הם הרי ילכו לעולמם ואז הוא והקב"ה יישארו מושלים יחידים בעולם. הקב"ה, "אי שם" למעלה ואני קין למטה בעולם שלנו. בשני המדרשים, הקב"ה, בורא העולם, הוא שמגלה את מצפונו של קין, הוא שמטיח בפניו את האשמה. בעולם הריק של אז, לא תיתכן אפשרות אחרת. עוד אין חברה אנושית שתשפוט.

לאחריו. והיה בעל המרעה רץ אחריו, אמר לו: מה בידך? אמר לו: אין בידי כלום. אמר לו: והרי הוא מפנה אחרך.⁸

אמר ר' שמעון בן יוחאי: קשה הדבר לאומרו, ואי אפשר לָפֶה לפרשו.⁹ משל לשני אתליטים שהיו עומדים ומתגוששים לפני המלך. אילו רצה המלך – פִּרְשָׁם. ולא רצה המלך לפרשם. נתחזק אחד על חברו והרגו. והיה מצווה ואומר: יתבקש דיני מלפני המלך. כך: "קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה".¹⁰

מדרש תנחומא פרשת בראשית סימן ט

כיון שאמר לו הקב"ה אי הבל אחיך, א"ל: לא ידעתי השומר אחי אנכי? אתה הוא שומר כל הבריות ואתה מבקשו מידי? משל למה הדבר דומה? לגנב שגנב כלים בלילה ולא נתפש. לבוקר תפשו השוער, א"ל: למה גנבת את הכלים? א"ל: אני גנב ולא הנחתי אומנותי. אבל אתה אומנותך בשער לשמור, למה הנחת אומנותך? ועכשיו אתה אומר לי כך! ואף קין כך אמר: אני הרגתי אותו בראת בי יצר הרע. אתה שומר את הכל ולי הנחת אותו להרגו, אתה הוא שהרגתו שנקראת אנכי. שאילו קבלת קרבני כמותו, לא הייתי מתקנא בו. מיד השיבו: מה עשית? קול דמי אחיך צועקים... צועקים אלי - צועקים עלי. משל לשנים שעשו מריבה הרג אחד מהן את חברו היה בהן שלישי ולא הפריש ביניהם, על מי הכל משיחין, לא על השלישי? לכך כתיב: צועקים אלי - צועקים עלי.¹¹

בראשית רבה פרשה כב סימן ט

משל לאִפְרָכּוֹס שהיה מהלך באמצע פלטיא, מצא הרוג אחד ואחד עומד על גביו. א"ל: מי הרגו? אמר לו: אני מבקשו מעמך ואתה מבקשו ממני? אמר לו: לא אמרת כלום.¹²

בראשית רבה פרשה כב סימן יב

"ויואמר לו ה' לכן כל הורג קין". רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אמר: נתכנסו בהמה חיה ועוף לתבוע דמו של הבל.¹³ אמר להם: לכן אני אומר כל הורג קין יהרג.¹⁴ אמר רבי לוי: בא נחש הקדמוני לתבוע דינו של הבל, א"ל

⁸ לאחר ש"נתפס" ולא הצליח להסתתר, באה ההכחשה. ראה גם בהמשך המדרש שם, לאחר שלכאורה מסתיים כל העניין: "ויצא קין מלפני ה' - מהיכן יצא? רבי יודן בשם ר' איבו אמר: הפשיל דברים לאחוריו ויצא, כגונב דעת העליונה, רבי ברכיה בשם רבי אלעזר ברבי שמעון אמר: יצא כמפריס וכמרמה בבוראו". הכחשה כשנתפס והכחשה גם כשנגמר לכאורה דינו. הגדי פועה, הדם חם וטרי אבל: "אני לא גנבת", "לא רצחתי". בדיני אדם, אמנם לא ניתן היה לדון את קין. ראה את ההשוואה המתבקשת עם התוספתא המובאת בגמרא סנהדרין לו ע"ב: "תניא, אמר רבי שמעון בן שטח: אראה בנחמה אם לא ראיתי אחד שרץ אחר חברו לחורבה, ורצתי אחריו, וראיתי סייף בידו ודמו מטפטף והרוג מפרפר, ואמרתי לו: רשע, מי הרגו לזה? או אני או אתה. אבל מה אעשה שאין דמך מסור בידו, שהרי אמרה תורה: על פי שנים עדים יומת המת". אז אם בידי אדם אין דינו של קין מסור, עדיין יש דיני שמים. עדיין הקב"ה כאן.

⁹ ראה מאמרו של [משה הלברטל, אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו](#), תרביץ ס"ח חוברת א תשנ"ט, בו הוא סוקר את כל המקרים בספרות המדרש בו מופיע הביטוי "אי אפשר לאומר" ודומיו. (ואנו בעקבותיו, הקדשנו [דף מיוחד לנושא זה](#) בדפים המיוחדים). הלברטל מציע שתי דרכי פירוש עיקריות לביטוי זה: האחת, שאכן יש כאן תמיהה וקושי אמיתיים "גזרת כתוב תיאולוגית שלא באה על פתרונה". והשנייה, שיש כאן בעצם נתינת חסות לדרשן להביע את דעתו באופן חופשי ונועז: "הפרשן אומר: אלמלא מקרא כתוב, אני הדרשן לא הייתי מעז לומר מה שאני עתיד לומר. אולם מאחר שהדבר נאמר במקרא עצמו, הוסרה המגבלה ואני מפתח את המימרא הזו בחפץ לב ולא בתמיהה" (שם עמ' 42). כאן נראה שזו הדרך השנייה. הדרשן רוצה להציע שהקב"ה ימנע את הרצח בעולם. לא שיבוא בדיעבד וישפוט את הרוצח, אלא שימנע מראש את הרצח. שיהיה עולם ללא רצח!

¹⁰ המלך, הקב"ה בנמשל, עומד מהצד, צופה במחזה ואיננו נוקף אצבע למנוע את הרצח אשר עומד לקרות לנגד עיניו (כאצבעו של הקיסר שהיה מפסיק את התגוששות האתלטים לפניו ברגע שרצה). "קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה". כביכול, הדם שנשפך תובע את דינו לא (רק) מהרוצח, אלא גם (ובעיקר) מהשופט, ממי שברא את העולם ומושל בו, שלא מנע אותו. ואולי גם שמראש ברא יצורים עם כח הרג. ראה מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מסכתא דנזיקין פרשה יג: "וכי מי גדול, הגונב או הנגנב? הוי אומר זה הנגנב שהוא יודע שהוא נגנב והוא מחריש". ראה דבריו [יצר לב האדם רע מנעוריו](#) בפרשת נח. ומה באמת התשובה?

¹¹ מדרש זה מעצים מאד את המדרש הקודם ומשלב את המוטיב הפילוסופי עם חוצפתו של קין שהופך מנאשם למאשים. גם במדרש זה לכאורה הקב"ה מסכים שיש לו בעיה. הדמים צועקים לא רק אל בורא העולם שברא גם את היצר הרע, אלא כביכול ממש עליו!

¹² מדרש קצר זה מקפל בעינינו "עולם ומלואו" ומסכם מדרשים רבים וארוכים ממנו. מחד גיסא הביטוי "מי הרגו" מזכיר שוב את התוספתא בסנהדרין (הערה 8 לעיל) שאי אפשר לדון את קין. הרי הוא כאותו אחד שרץ עם סייף אחר חברו לחורבה ויוצא ממנה עם דם מטפטף וחברו נמצא הרוג שאי אפשר לדון אותו. כביכול גם הקב"ה לא יכול. הקב"ה לא יכול היה למנוע את הרצח ולא יכול גם לשפוט ולדון. זאת ועוד, מדרש זה חוזר למוטיב שראינו בתנחומא לעיל שכביכול השומר הוא האחראי, לא הגנב. "אני מבקשו מעמך ואתה מבקשו מעמי"? טוען קין בעזות מצח וחוצפה כלפי שמיא. אבל הסיום של המדרש אומר הכל. "לא אמרת כלום" - עונה לו הקב"ה. תסתתר, תכחיש, תאשים מישהו אחר, תתפלפל כמה שתרצה - "ארור אתה". האדמה שעליה אתה רוצה למלוך ולמשול "לא תוסף תת כוחה לך - נע ונד תהיה בארץ". לא בכדי חזרנו לפסוקי המקרא.

¹³ בהמות אוכלות צומח, וחיה ועופות דורסים, צדים והורגים למחייתם. אין אצלם "רצח" לשם סילוק מישהו מהעולם גרידא. ראה בסיומן ח במדרש שם שהחיות ועופות השמים הם שקברו את הבל!

¹⁴ אם אין בני אדם שיעשו את הדין בקין והקב"ה כביכול מנוע, מדוע שבאמת לא יופעלו כנגדו כוחות אחרים בטבע? ראה הפתרון שמציעה הגמרא במסכת מכות י ע"ב למקרים שבהם מערכת המשפט הפורמלית לא יכולה לפעול: "ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו וגו' - כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע (שמואל א כד). במה הכתוב מדבר? בשני בני אדם שהרגו את הנפש, אחד

הקב"ה: לכן אני אומר: כל הורג קין יהרג.¹⁵ ר' נחמיה אמר: לא כדין של רוצחנין דינו של קין. קין הרג ולא היה לו ממי ללמוד, מכאן ואילך: כל הורג קין יהרג.¹⁶

"וישם ה' לקין אות". רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אמר: הזריח לו גלגל חמה. א"ר נחמיה: לאותו רשע היה מזריח לו הקב"ה גלגל חמה? אלא מלמד שהזריח לו הצרעת ... רב אמר: כלב מסר לו. אבא יוסי בן קסרי אמר: קרן הצמיח לו, רב אמר: עשאו אות לרוצחנים. רבי חנין אמר: עשאו אות לבעלי תשובה. רבי לוי בשם רבי שמעון בן לקיש אמר: תלאו ברפיון ובא מבול ושטפו, שנאמר: "וימח את כל היקום אשר על פני האדמה" (בראשית ז כג).¹⁷

בראשית ד טז בתרגום ירושלמי

וּפְּקָ קִין מִן קָדָם יְיָ וַיְתִיב בְּאַרְעָא גְלִי וּמִטְלָטְל מִן מְדִנָּה לְגִינְתָּא דְעֵדָן וַהֲוָה קָדָם עַד לֹא קָטַל קִין לְהַבֵּל אַחֵי הַתָּה אַרְעָא מִרְבִּינָא לִיה פְּרִין פְּפִירִי גִינְתָּא דְעֵדָן מִן דְחָטָא וּקְטַל לְאַחֵי חֲזַרְתָּ לְמַסְקָא פּוּבְיוּ וְדַרְדְּרִין.¹⁸

מדרש תנחומא פרשת בראשית סימן ט

א"ל קין: רבש"ע, לא ידעתי ולא ראיתי הרוג מימי. וכי הייתי יודע שאני מכהו באבן והוא מת? והשיבו מיד: "ארור אתה מן האדמה וגו' כי תעבוד את האדמה לא תוסף תת כוחה לך" (בראשית ד יא). אמר לפניו: רבש"ע, יש לפניך דילטורין שמלשינין את האדם לפניך? אבי ואמי הרי הן בארץ ואינן יודעין שאני הרגתי, ואתה בשמים, מנין אתה יודע? א"ל: שוטה כל העולם כולו אני סובל, שנאמר: "אני עשיתי ואני אשא אני אסבול ואמלט" (ישעיה מו). א"ל: כל העולם כולו אתה סובל ועוני אינך יכול לסבול? גדול עוני מנשוא! א"ל: הואיל ועשית תשובה, צא וגלה מן המקום הזה, שנאמר: "ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד". כשיצא, כל מקום שהיה הולך היתה הארץ מזדעזעות מתחתיו והיו חיות ובהמות מזדעזעות ואומרות: מהו זה? אומרות זו לזו: קין הרג את הבל אחיו, גזר הקב"ה עליו נע ונד תהיה. והן אומרות: נלך אצלו ונאכלנו והיו מתכנסות ובאות אצלו. באותה שעה זלגו עיניו דמעות ואמר: "אנה אלך מרוחך ואנה מפניך אברח אם אסק שמים שם אתה ואציעה שאול הנך אשא כנפי שחר אשכנה באחרית ים גם שם ידך תנחני ותאחזני ימינך" (תהלים קלט).¹⁹

הרג בשוגג ואחד הרג במזיד, לזה אין עדים ולזה אין עדים. הקב"ה מזמין לפונדק אחד, זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם, וזה שהרג בשוגג יורד בסולם ונפל עליו והרגו, זה שהרג במזיד נהרג, וזה שהרג בשוגג גולה. אבל הקב"ה אינו מסכים שנגד קין יופעל "חוק הג'ונגל" וכל אחד ייקח את החוק לידיו.

¹⁵ גם לנחש שהסית את חווה יש כעת מה לומר! אפשר שהוא מתחשבן כאן עם העונש שנגזר עליו בחטא עץ הדעת טוב ורע. עניין זה של מעורבות הנחש ברצח הבל מחייב עיון מיוחד. נשמח לשמוע הערות ולהוסיף לקח משוואבי המים.

¹⁶ זו הסניגוריה 'הידועה' שרצח הבל היה הרצח הראשון ולא היה לקין ממי ללמוד. כנגד זה עומדים המדרשים הקשים שמתארים איך קין מתחבט איך בדיק להרוג את הבל ואיפה לפגוע בו (בראשית רבה כב ת, תנחומא בראשית ט: "עשה לו פציעות פציעות חבורות חבורות באבן בידו וברגליו שלא היה יודע מהיכן נשמתו יוצאת עד שהגיע לרואר"). ובסוף נזכר קין איך ראה את אביו שוחט את הפר. הרי שהיה לו ללמוד, דווקא משחיטת בעלי החיים שיש דבר כזה כמו מיתתה.

¹⁷ אנו עוברים לעונש שקיבל קין וממילא גם לאפשרות של סליחה ותשובה. האם יש עונש הולם לרוצח? האם הוא יכול לעשות תשובה? האם תפילתו מועלת? תשובת המדרש היא כן. חלקית לפחות. כאן אמנם התשובה היא מינורית, אבל קיימת. "אות קין" שבמקרא הוא אות חיים ושמירה, מקבל במדרש גם את הפן השני – אות של צרעת. המונח "אות קין" במונח השלילי כאות של גנאי, מקורו במדרש, לא במקרא. מחד גיסא, מחמיר המדרש עם קין מעבר למקרא. הוא גם לא מוכן לקבל את זה שהוא נפטר "בשיבה טובה" ורואה במוותו, אם כי באיחור רב ובמבול, לאחר שזכה להעמיד צאצאים רבים, סגירת המעגל (מי יודע כמה מדמו של קין זורם בעורקו). בסופו של דבר קיבל קין את עונש המוות שמיועד בתורה לרוצח. ראה גם בראשית רבה כג ה: "תחת הבל כי הרגו קין, מחטא של הבל נהרג קין. לשני אילנות שהיו סמוכין זה לזה, פכרה רוח את אחד מהן ונפל על חברו ופכרו. כך תחת הבל כי הרגו קין מחטא של הבל נהרג קין". מאידך גיסא, אין לחמוק מכך שהמדרש מעלה את מוטיב התשובה בהקשר עם קין. לא רק שהג'ונגל לא יתבע את דינו (יכול היה להיטרף פשוט ע"י ארי וכדומה), לא רק שלמחרת יום הרצח השמש זרחה ועולם כמנהגו נוהג, אלא ש"עשאו אות לבעלי תשובה".

¹⁸ תרגום לתרגום: "ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נע ונד ממזרח לגן עדן והיה קודם עד שלא הרג קין להבל אחיו היתה הארץ מגדלת לו פירות כפירות גן עדן. משחטא והרג את אחיו חזרה להעלות קוצים ודרדרים". את הפסוק בתורה: "ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד קדמת עֵדָן" מתרגם התרגום הירושלמי באריכות ותוך הבאת דרשה ממנה ניתן להבין שהקללה שנאמרה לאדם הראשון אחרי חטא עץ הדעת: "ארורה האדמה בעבורך ... ואכלת את עשב השדה" פגה בשלב מסוים וחזרה הארץ לגדל "פירות כפירות גן עדן" (בהסתמך על המילים "קדמת עֵדָן" שבפסוק). כיצד זה אירע? משום שקין היה עובד אדמה והשכיל להפריחה ולהסיר ממנה את הקללה בגין חטא אביו? (ראה דברינו איש האדמה בפרשת נח). בין כך ובין כך, עתה עם רצח הבל חזרה הארירה לא רק של קין עצמו אלא גם של האדמה ש"חזרה להעלות קוצים ודרדרים". נראה שהוא דורש את הפסוק: "וְעֵתָה אָרוּר אֶתָּה מִן הָאָדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת פִּיהָ לְקַחַת אֶת דַּמֵּי אַחִיךָ מִיַּדְךָ" במונח: אתה והאדמה אשר קבלה את דמו של הבל. "מן" במונח של "גם". והדברים מתקשרים לדרשתו של ריש לקיש שבסוף המדרש הקודם שחטאו של קין (ושל האדמה, נוסף) היה תלוי ועומד (בריפיון) עד שבא המבול ומחה הכל, גם את האדמה, גם את דמו של הבל. ראה דברינו אם אדם חטא בהמה במה חטאה בפרשת נח.

¹⁹ ואם נחזור לבראשית רבה כב יא נמצא את מדרש הבא: "ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא, לעליונים והתחתונים אתה סובל, ולפשיעי אין אתה סובל ... גדול עוני משל אבא? אבא על מצוה קלה עבר ונטרד מתוך גן עדן, זו שהיא עבירה חמורה שפיכת דמים על אחת כמה וכמה! גדול עוני, הן גרשת, אתמול גרשת את אבא, ועכשיו את מגרשני הן גרשת אותי היום שמה מפניך אסתיר והייתי נע ונד בארץ וגו'". שוב, קין מצליח לתמרן ולהפוך את תביעתו של הקב"ה שייתן את הדין על מעשיו לאפשרות של סליחה. גדולתו של

בראשית רבה פרשה כב סימן ט

"ויצא קין מלפני ה'" - רבי חמא בשם רבי חנינא בר רבי יצחק אמר: יצא שמח, היך מה דאת אמר (שמות ד) הנה הוא יוצא לקראתך וגו'.²⁰ פגע בו אדם הראשון, א"ל: מה נעשה בדינך? א"ל: עשיתי תשובה ונתפשרתי. התחיל אדם הראשון מטפח על פניו, אמר כך היא כוחה של תשובה ואני לא הייתי יודע מיד עמד אדה"ר ואמר (תהלים צב) מזמור שיר ליום השבת וגו', א"ר לוי המזמור הזה אדם הראשון אמרו ונשתכח מדורו ובא משה וחדשו על שמו מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה' וגו'.²¹

בראשית פרק ט פסוק ו

שֶׁפֶךְ דָּם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ כִּי בְצַלְם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם.²²

בראשית רבה סז ח, פרשת תולדות

"יקרבו ימי אבל אבי", ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אומר: בא לו עשו במתינה. אמר: מה אני מכריע את אבא? אלא, יקרבו ימי אבל אבי ואהרגהו. ... רבנן אמרי: אם הורגו אני, שם ועבר יושבין עלי בדין ואומרים לי: למה הרגת את אחיך? אלא הריני הולך ומתחתן לישמעאל והוא בא ועורר עמו על הבכורה והורגו ואני עומד עליו כגואל הדם והורגו ויורש אני שתי משפחות.²³

שבת בראשית שלום

שתהיה לנו ראשית והתחלה טובה

מחלקי המים

מים אחרונים: לנצ"ב (פירוש העמק דבר) יש דרך מיוחדת במינה בהסבר כל עניין רצח הבל ע"י קין. ראה פירושו לבראשית ד פסוקים ו-ט. דברי התוכחה של הקב"ה לקין, אחרי שלא שעה למנחתו: "הלא אס־תיטיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תִיטֵב לְפָתַח חֲסֵאת רֶבֶץ וְאֵלֶיךָ תִּשְׁוֹקְתוּ וְאֵתָהּ תִּמְשָׁלְבוּ", נאמרו לו כהנחיייה לבניית חייו כעובד אדמה שגם מקדיש זמן ל"עונג הנפש

הקב"ה היא מקור התשובה וכביכול כופה עליו לסלוח: "כל העולם כולו אתה סובל ועוני אינך יכול לסבול?" – וכל זאת מפי קין דווקא. ותוך שימוש בפסוקים מעוררי השגב של תהלים פרק קלט! ראה דברינו [פליאה נשגבה ממני](#) בראש השנה.

²⁰ השוואה היא עם אהרון שיצא לקראת משה אחיו. פה אהבת אחים ושמחה בשוב האח הגולה ופה רצח אח ויצאיה מהדין!
²¹ ראה גם דברים רבה פרשה ח סימן א: "אמר ר' אלעזר: רצונך לידע כוחה של תפילה? אם אינה עושה כולה, חציה היא עושה. קין עמד על הבל אחיו והרגו. יצאה גזירה (בראשית ד) נע ונד תהיה בארץ. מיד עמד ונתוודה לפני הקב"ה שנאמר: גדול עוני מנשוא. אמר לפניו: רבש"ע, כל העולם אתה סובל ולעוני אי אתה סובל? כתבת: נושא עון ועובר על פשע (מיכה ז יח) - סלח לעוני שהוא גדול. מיד מצא חסד לפני הקב"ה ונמנע ממנו נע חצי הגזירה שכן כתיב (בראשית ד) וישב בארץ נוד. מכאן אתה למד שגדולה התפילה לפני הקב"ה". קצת מרגיז לשמוע שבתפילה יכול הרוצח להקל גם מהעונש הקל יחסית שקיבל של נע ונד (שבמקומות אחרים הוא משווה לעיר מקלט, לרוצח בשגגה!). ואולי מרגיז עוד יותר מדרש בראשית רבה הנ"ל שמזמור שיר ליום השבת שאנו אומרים כל ליל שבת ויומו, נאמר לראשונה ע"י אדם הראשון שעשה תשובה בעקבות התשובה שעשה קין דווקא! גם המילה "נתפשרתי" נשמעת קצת צורמת. אבל צריך לזכור שמדרשים אלה שייכים לז'אנר רחב של מדרשי תשובה אשר דורשים את מוטיב התשובה, מדרשים שאנו מוצאים במדרשים לחודש תשרי ותענינות. ומהם מדרשים שאפילו לא מהססים לקרוא לתשובה מעין שוחד לקב"ה (מדרש תהלים מו, שם ז). מדרשים אלה מחפשים מקורות כמה שיותר קדומים במקרא לאנשים שחטאו ועשו תשובה ואו תפילה והקב"ה קיבל אותם. ראה כדוגמא פסיקתא דרב כהנא לשבת טובה, פיסקא כד: " אמרו ישראל לפני הקב"ה: ריבון העולמים, אם עושין אנו תשובה מקבלינו אתה? אמר להם: תשובתו של קין קבלתי ותשובתכם איני מקבל?". מדרשים אלה יותר משבאים לפרש את הסיפור של קין הבל, את הרצח הראשון במקרא, באים לדון בערך התשובה והתפילה.

²² נראה שאת התשובה האמיתית, נותנת התורה בפרשה הבאה, פרשת נח, לאחר המבול. החברה האנושית היא שמצווה לטפל בעוולות בין אדם לחברו ובין אדם לחברה, כולל פשע הרציחה. רק לה החובה והסמכות, רק בני האדם יעשו זאת. מה פירוש "כי בצלם אלהים עשה את האדם"? בעקבות פירוש חזקוני על הפסוק, אנו מציעים לומר שהכוונה לא לנרצח ובודאי לא לרוצח, כי אם לבית הדין שנקרא גם "אלהים" שידון דיני נפשות. "כי בצלם אלהים עשה את האדם" – את השופטים. יכולת בני האדם להעניש בכלל, ועד כדי נטילת חיים ממי שנטל חיים בפרט, היא משום שהם נבראו בצלם אלהים. הקב"ה לא יתערב – רק החברה האנושית, אשר מצווה: "שופטים ושוטרים תתן לך", "ושפטו את העם בכל עת", "עד האלהים יבוא דבר שניהם", "אל השופט אשר יהיה בימים ההם" ועוד. וכשבאו חכמים ואמרו בסנהדרין ההורגת אחת לשבע שנים או אפילו אחת לשבעים שנה נקראת "חובלנית" ורבי טרפון ורבי עקיבא אומרים: "אילו היינו בסנהדרין - לא נהרג אדם מעולם", עונה להם רבן שמעון בן גמליאל: "אף הן מרבין שופכי דמים בישראל" (מכות דף ז עמוד א).

²³ ראה הערה 7 לעיל שם הבאנו את אבות דרבי נתן: "שלושה חשבו מחשבה רעה וגילה הקב"ה מחשבתם לכל באי עולם. קין ועשו ואבשלום וכו' ". קין מנסה להסתתר מאביו ואמו אחרי שהרג את הבל ועשו מתכנן להרוג את יעקב לאחר שאביו ואמו יסתלקו מהעולם (ושוב הוא יירש יחידי). אבל עשו לא הורג את יעקב! בימיו של עשו קיים בית מדרשם של שם ועבר שמתפקד גם כבית דין כולל דיני נפשות. ברצח הראשון בתורה, של הבל, אין מי שיכול לדון את הרוצח רק הקב"ה. גם למך שהרג את קין מצפה לעונש או סליחה משמים, במעין קל וחומר: "כי שְׁבַעֲתִים יָקָם קַיִן וְלִמְךָ שְׁבַעִים וְשִׁבְעֵהָ" (בראשית ד כד, ראה רש"י על הפסוק). עם חידוש העולם אחרי המבול, ואחרי שהותר לאכול בשר, אומרת התורה: "שֶׁפֶךְ דָּם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ כִּי בְצַלְם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם" (בראשית ט ו) וניתנה הסמכות לבית דין של בני אדם שנבראו בצלם (בית דין נקרא "אלהים", שמות כב ח) לדון דיני נפשות. אך להוותנו, לא נראה שהאנושות התמודדה עם נושא זה ועדיין שתיקתו של הקב"ה לנוכח שפיכות הדמים בעולם, מהדהדת מימי הבל ועד ימינו. וכבר אמר מי שאמר שרצח הבל הוא ההבל הגדול מכולם.

בעת המנוחה מעבודת האדמה". תפקיד קין כבכור, כיצור אנוש הראשון, ("קניתי איש את ה'", קראה לו חוה אמו), היה לחנך את הבל אחיו הצעיר לחדול מהבלי עבודת רועה הצאן, ארעיותה והזמן הרב שהיא צורכת, לחבור אל עבודת השדה היציבה יותר ולהקדיש זמן גם לחיים הרוחניים. "אליך תשוקתו – של הבל, הוא עמל למצוא חן בעיניך ... ואתה תמשול בו – שלא ליתן לו לחם כי אם כאשר ישמשהו בעבודת האדמה". הנצי"ב ממשיך ומסביר שם: "ויהי בהיום בשדה ... ויקם קין אל הבל אחיו – לא כתיב על הבל אחיו אלא אל הבל אחיו ופירושו שעמד אצלו ללמדו עבודת השדה מה שלא הורגל. וע"י גערה ושוט מכה כדרך אדון המושל על עבדו הגיע לידי כך ... ויהרגהו – שהכהו עד מוות". פירוש זה יכול להתחבר יפה לתרגום הירושלמי שמובא לעיל, לפיו קין הסיר את קללת האדמה הראשונה בגין חטא אדם שאכל מעץ הדעת טוב ורע. כיצד? ע"י שהשכיל לשלב את עבודת האדמה עם חיים רוחניים. לפירוש זה גם יש שורשים בפירוש אבן עזרא שהבאנו בהערה 4 לעיל, בהסבר של דברי הקב"ה לקין שהיו ממשלתו או משילותו על הבל. אבל מעבר לפרט זה, נראה שפירוש זה הוא יחידאי ומיוחד ואין זו הדוגמא היחידה לשיטת הנצי"ב של קריאת פסוקי המקרא באופן פשוטני וחדשני. ראה דבריו ב"קדמת העמק" בתחילת פירושו לתורה (לא הפתיחה לספר בראשית) שם הוא מסביר את גישתו במשפט: "וכך הוא לדורות, אין הבנת כל אדם שווה במקראי התורה".